

свою роботу. Я прагну, щоб моя праця або залишилася поза увагою, або ж хай її схвалять за виняткову достовірність матеріалу та серйозність теми. Не бажаю я також здаватися зухвалим у ролі людини з низьким і скромним статусом, яка наважується обговорювати й коригувати повноваження можновладців. Митець, малюючи пейзаж, займає найнижчу точку, щоб звідтіля якнайліпше досягнути природу гір і височин, і так само підіймається догори, щоб звідти охопити зором низини; точнісінько так і очільникові держави треба добре знати природу людей, а щоб пізнати природу державця — стати авторитетом серед людей. Тому, Ваша Величносте, прийміть цей маленький подарунок, який я надсилаю від усієї душі, де — якщо ви уважно розглянете і прочитаєте його — відчуєте моє надзвичайне побажання Вам досягти тієї величі, яку обіцяють Ваша доля та інші Ваші чесноти. І якщо Ваша Величність із вершини Вашої високості часом кине погляд донизу, то зрозуміє, як несправедливо я повсякчас випробовую на собі стрімке лихоліття долі.

РОЗДІЛ I

ЯКІ ВИДИ ДЕРЖАВ ІСНУЄ ТА ЯК ЇХ МОЖНА НАДБАТИ

Усі держави, які колись існували, усі панівні утворення були і є або республіками, або державами з одноособним правлінням. Останні бувають спадковими, у крові керманців яких довгий час тече кров вельможних предків, або ж новими. Нові можуть бути цілісними, наприклад, як Мілан для Франческо Сфорца, або у вигляді завойованих земель, які долучили до успадкованої держави, на кшталт Неаполітанського королівства для короля Іспанії. Нові — це або надбані таким чином домініуми, що звикли жити під володарем, або ті, що звикли бути вільними; і завойовують їх чужою зброєю, або милістю долі, або доблестю.

ПРО УСПАДКОВАНІ ДЕРЖАВИ

Залишу дискусію про республіки, оскільки попередньо я вже глибоко проаналізував їх. Звернуся лише до монархічних форм правління, і, переплітаючи оповідь із вищенаведеним планом, міркуватиму, як цими монархіями можна керувати й утримувати їх. Гадаю, набагато легше тримати в руках успадковану державу, що звикла до родової монаршої крові, аніж новостворену. Достатньо не виходити за межі встановлених предками порядків, та й правити собі спокійно відповідно до обставин. Монарх, який керує таким чином, завжди утримає державу, якщо якась надзвичайна чи грізна сила не відніме в нього її. Хай там що, а навіть вигнанцем, скориставшись невдачею окупанта, він поверне свої володіння.

Італійці пам'ятають, наприклад, герцога Феррарського, який не стримав ні штурмів венеціанців 1484 року, ані нападів Папи Юлія 1510-го, проте укорінився на тих землях. Позаяк правитель, отримавши країну у спадок, не вельми схильний ображати люд; тож народ і віддячує йому любов'ю. І лише якщо якісь край неприпустимі вади не викликають до нього народної ненависті, цілком очевидно, що піддані шануватимуть його належно. Хто панував у давнину й продовжує правити зараз, знає, що спомини й причини нововведень із часом загасають, оскільки будь-яка зміна завжди є точкою відліку для народження іншої.

ПРО ЗМІШАНІ ДЕРЖАВИ

На шляху нових держав нерідко трапляються труднощі. І перша причина, якщо вона, власне, не нова, а є частинкою у складі успадкованої — тож назвемо її змішаною, — заворушення у ній виникають насамперед через природні труднощі, які притаманні усім новим державам. Річ у тім, що люди охоче змінюють керманича, сподіваючись, що все піде на ліпше; і ця віра змушує їх підняти проти нього зброю. Та зрештою вони обманюються, бо, як показує досвід, усе погіршується. А причина тому — проста й природна необхідність, що означає: новий володар завжди чинитиме тиск на підданих військовими засобами чи кривдитиме їх безліччю інших способів. Налаштуєш проти себе всіх тих, кого образив у процесі підкорення країни, то й не вдасться зберегти у друзях тих, хто завів тебе туди, бо марно їх задовольнити тим, на що вони не сподівалися. А оскільки ти їм зобов'язаний, то ніякі потужні методи впливу не будуть ефективними, бо істина така: хай якими могутніми є твої війська, без симпатії населення ти не вкоренишся на певній території.

Згадаймо, як Людовик XII, король Франції, блискучо зайняв Мілан і так само швидко його і втратив. Адже Лодовіко Сфорца вистачило власних військ, щоб із першого разу вибити його з Мілану; народ, який відчинив завойовнику двері, згодом зрозумів, що його ошукали у розрахунках на примарний добробут, тож не зміг терпіти витівки нового керманича.

Чистісінька правда, що вдруге захоплену країну втратити тяжче; тому що володар користується

нагодою бунту і менше зважає на обмеження власних владних повноважень, карає правопорушників, з'ясовує підозри та зміцнює найслабші місця. Тож якщо герцогу Лодовіко за першим разом було достатньо побрязкати зброєю на кордонах, щоб відібрати назад у Франції Мілан, то після другої його втрати довелося залучити увесь світ, аби знищити і вигнати з Італії французькі війська. Саме з вищезазначених причин так і сталося. А втім, і вперше, і вдруге місто в нього забрали. Загалом причини першого випадку ми вже обговорили, тепер з'ясуємо другу історію і проаналізуємо, які засоби мав Людовик — чи будь-хто на його місці — щоб ліпше утриматися на завойованій території. А цього король Франції якраз і не зробив. Тому я кажу: ці новонабуті території, що додаються до давньої держави того, хто їх завоював, належать або до тієї самої провінції та тієї самої мови, або ні. Якщо вони такі, там дуже легко панувати, особливо коли вони не звикли жити вільним життям; і щоб надійно заволодіти ними, достатньо знищити усю династію попереднього володаря. А в інших речах достатньо зберегти колишні умови, щоб не було відмінностей у природі та звичаях, тож люди житимуть мирно, як це можна побачити в Бургундії, Бретані, Гасконі та Нормандії, які довгий час перебували у складі Франції. І хоча існує певна різниця у мові, все ж звичаї їхні подібні, і населення таких територій взаємодіє легко. А кожен державець, зацікавлений утримувати завойовані території, мусить з'явити два правила: по-перше, не дати рясту топтати династії їхнього старого володаря, по-друге — не змінювати звичні для них закони й податки. Тоді поступово за дуже короткий час вони увіллються до цілісної держави.

Та коли намагаються підкорити державу, яка відрізняється мовою, звичаями і порядками, то виникнуть труднощі. Треба мати ласкаву долю і великий потенціал, щоб її утримати. Одна з найліпших і найефективніших заповідей для вождя-завойовника — обрати місце для життя саме на території підкореної держави.

За таких умов володіння були б безпечнішими і міцнішими. Турецький султан саме так і вчинив із Грецією: незважаючи на безліч порядків, які він розглядав за модель утримання цієї держави, він зупинився саме на цьому рішенні: оселився там — і не прогадав. Бо ж на місці одразу видно, як виникають усілякі неподобства, тож їх можна швидко придушити. А як не будеш там, то й не зрозумієш, чи вони загрозливі, отож годі знайти вчасне рішення. Крім того, щойно додану територію не спустошать його чиновники, бо піддані матимуть можливість напямку звертатися до володаря. Тож у слухняних буде більше причин любити його, а в інакодумців — боятися.

Будь-хто із чужинців, хто хоче напасти на державу, мобілізується активніше, тож якщо володар оселився саме в ній, то захопити її вже не так легко. Ще один дієвий спосіб — заснувати в кількох місцях колонії, щось на кшталт ключів-шифрів до цієї держави. Треба або піти на такий крок, або тримати в країні купу озброєного люду та піхоти. Володар багато не витрачає на колоніях, досить лиш заснувати й утримувати їх, до того ж вони йому майже нічого не коштують. Єдиний мінус — для нових мешканців, що становитимуть жменьку тієї держави. Бо в них він відбере поля й будинки; і ті, кого утискатимуть, збідніють і розсіються по країні й ніколи вже не заподіють йому шкоди. Решту ж люду ніхто не скривдить, тому він легко заспокоїться; до того ж боятиметься зробити якийсь

хибний крок, щоб його не наздогнала доля тих, у кого відібрали статки.

Висновую: колонії стабільніші, хоч і не дороговартісні, бо в них чинять менше утисків серед населення, а утиснені, збіднівши та опинившись поза домівками, не можуть чинити опору, як я вже сказав. Слід врахувати, що людей треба або плекати, або знищувати, бо вони помстяться навіть за незначні кривди; за серйозні, однак, не можуть, тому образа, яку заподіюють людині, має бути такою, щоб не викликати помсти. Однак увести війська замість колонії — то набагато більша витрата, на військо доведеться спустити увесь дохід держави. Як наслідок, усе, що придбали, перетвориться на втрату і завдасть набагато більшої шкоди. Тоді лихо спіткає всю державу, перетворивши її на армійський табір. Кожен, кого торкнеться така незручність, стане ворогом державі, а вороги, хоч їх і придушиш у власному домі, можуть нашкодити володареві. Отже, попри все, ця охорона недоцільна, а задумка з колоніями — корисна.

Повторюю: той, хто панує на чужих землях, мусить стати лідером і захисником слабших сусідів, а сильніших, навпаки, намагатися послабити. До того ж слід пильнувати, щоб випадково не увійшов чужоземець, що може позмагатися силою. Таке траплятиметься повсякчас: втручається хтось на заклики невдоволених, перестрашених чи через чийсь занадто великі амбіції. Достоту як колись етолійці закликали у Грецію римлян. Ті, хоч у яку країну входили, натрапляли на теплий прийом тамтешніх провінціалів. А суть у тому, що тільки-но якийсь могутній іноземець входить до нової провінції, усі менш впливові в ній пристають до нього, керовані заздрістю до колишніх їхніх велителів; та ще й так, що йому не доводиться й пальцем поворухнути,

аби перетягти їх на свій бік, бо ж ті одразу всі разом охоче приєднуються до держави-завойовниці. Варто лише потурбуватися, щоб вони не занадто міцніли і не перебрали на себе забагато владних повноважень. А скориставшись їхньою прихильністю, він може легко своїми силами загнудати місцевих вельмож, щоб залишитися повновладним господарем цієї країни. Хто погано керує державою, швидко втрачає все, що надбав, а поки він годен утримувати все те, то грузнутиме в нескінченних труднощах і прикрощах.

У завойованих провінціях римляни добре дотримувалися цих правил, формували колонії, заступалися за слабших, але не примножували їхні сили, тримали в чорному тілі сильних і не дозволяли впливовим іноземцям здобувати в тих краях авторитет. Достатньо навести приклад Греції. За ахейців та етолійців вони заступалися, але чинили тиск на македонські володіння і вигнали звідти Антіоха. Разом із тим і ахейцям, і етолійцям попри всі їхні заслуги годі було переконати римлян розвивати свої землі. Жодні переконання Філіпа не спонукали їх стати його друзями, тож понизили його в ранзі, і не впали перед силою Антіоха, який хотів здобути у цій країні якісь володіння. Бо ж у таких випадках римляни робили те, що мусять робити всі мудрі державці, які зважають не лише на актуальні проблеми, а й на майбутні, і докладають левову частку зусиль, аби виправити їх. Бо якщо заздалегідь ними опікуватися, то легко буде потім і подолати їх, і навпаки, коли чекати, доки вони настануть, ліки вже будуть не на часі, оскільки хвороба стала невиліковною. Як кажуть ескулапи, спершу сухоти легко лікувати, та важко розпізнати, а після прихованого перебігу хвороби без лікування її стає легко розпізнати, та важко вилікувати. Так і в державних справах: завдяки прозорливості,